

АЛЕКСАНДЪР Е. НАУМОВ (Краков)

ЗА ЛИТЕРАТУРНО-ЕСТЕТИЧЕСКИТЕ ВЪЗГЛЕДИ НА ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК

нишу умом обрацая съмо н обамо — казва в едно от словата си Григорий Цамблак¹, давайки с това много точна характеристика на своя буден, търсещ, творчески ум.

Когато говорим за литературно-естетическите възгледи на един средновековен книжовник, трябва да помним, че средновековието почти не познава експликативната, формулирана поетика, че имаме работа с вътрешната, иманентната поетика и затова в конкретните прояви и в разхвърляните мисли трябва да видим знаците на *общото* и на *цялото*. Възстановяването обаче на общия, цялостния характер е винаги до известна степен своеволна реконструкция. И понеже най-често не можем да разполагаме с целия корпус на старославянските произведения, ние не намираме в малкото творби на нашите книжовници достатъчен материал, за да можем да конструираме стройната цялостна система на техните възгледи: богословски, естетически, литературни и т. н., т. е. на тази съвкупност от идеи, която определя поведението, мисленето, творчеството на човека. Тогава ни идва на помощ нашата представа за епохата и допълваме оскъдния материал с различни догадки, хипотези и собствени пожелания, които с течение на времето често пъти се превръщат в т. нар. научни факти. Понякога общите ни знания така ни увеличат, че изнасилваме фактическия материал, нагаждаме фактите към теориите.

Тук ще се спра само на някои Цамблакови мисли от петнадесетте достъпни за мене негови произведения и от няколко пасажа от изследването на Яцимирски; този подбор може да бъде значително допълнен с анализа на останалите негови произведения.

От целия материал се вижда, че Григорий Цамблак ни най-малко не скъсва с литературно-естетическата традиция на източното православие, оставайки верен на догмите му.

¹ Похвално слово за св. Петър и Павел. Вж. А. И. Яцимирский. Из истории славянской проповеди в Молдавии. Известные произведения Григория Цамблака, подражания ему и переводы монаха Гавриила. Памятники древней письменности и искусства 163. СПб., 1906, с. СХХI. Тук и нататък текстовете се дават в опростена графическа форма.

Затова за него *творческата дейност* е резултат от действието на Светия дух: Да коснем ся нже о многостини бесѣдѣ, еанко духъ святыи повеант².

Всичко което става, става дѣйствиомъ духа³, когото бог изпраща в сърцата и душите на хората, като ги прави с това световидци⁴. Оттук е напълно логично, че *истината* и според Цамблак не е от външната мъдрост на този свят, от суетните философи, а идва от духовните учени отци, които я изнасят, предават и укрепват. Това *отеческо предание, първото устройство* трябва да бъде спазвано на всяка цена: въпросни отци, въщають бо ныне кннгамн якоже тогда языком, сего бо радн паче н нам кннгы нзоставнша богомудренни.

Тези книги ни служат като пътеводни звезди, водещи към небесното пристанище на правата вяра, несмушавано от вълненията на чуждите науки⁵.

Обаче боговдъхновените отци се съсредоточават *добре* да предадат догматите на вярата, защото светецът е само изпълнител на божията воля. Затова основен елемент в цялата система на догмите и мислите остава божие слово — *Светото писание*, макар че Цамблак силно подчертава посредническата роля на човека: богу убо въсхотѣвшу, нъ н смнмъ зѣло потыщавшнм се нзведе бо — рече — люди свое, нъ рукою монсевою н адроню⁶.

Григорий смята, че Господ и сега ни учи с Евангелието си⁷, че четирите евангелия отговарят на четирите мнра сего составы⁸.

Законните, пророческите и апостолските книги са съгласно с Псалом 22,2 зелени ливади и чисти води⁹. Божии думи са чисти, изпитани и по-сладки от меда.¹⁰ Дори когато посочва известни несъгласия в отделните евангелски разкази (което заслужава вниманието ни), Цамблак оправдава това със *святаго духа съгласне истинное и прѣмудрое*¹¹.

Четирите евангелия — четирите ръце, които в различни времена и места записват единната истина на Духа; св. Йоан „Громов“ (вж. Мрк. 3,17)

² Беседа за милостинята и нищите. А. И. Я ц и м и р с к и й. Цит. съч., с. 59.

³ Похвално слово за отците на Констанцкия събор. Вж. Н. К. Н и к о л ь с к и й. Материали для истории древне-русской духовной письменности. — Известия Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук, VIII, 1903, 2, с. 73, 75.

⁴ Служба на св. Стефан Дечански. Вж. Србляк. Службе. Канони. Акатисти. Кн. 2. Београд, 1970, с. 330-III, 3; срв. 328-I, 4, вж. и Похвално слово за Евтимий. С., 1971, 38,1.

⁵ Похвално слово за отците, с. 74—75.

⁶ Пренасяне мощите на св. Петка. Вж. Й. И в а н о в. Български старини из Македония. С., 1931/1970, с. 435. Текстът се основава на Пс. 76, 21. Срв. и в Житието на Стефан Дечански разказа за крал Милутин; Старе српске биографије XV и XVII века — Цамблак, Константин, Пајсије. Београд, 1936, с. 6.

⁷ Беседа за милостинята, с. 62.

⁸ Похв. слово за отците, с. 71.

⁹ Слово за Рождество Богородично. Вж. Великия Минеи Четии собр. митр. Макарием. Септѣбрь, дни 1—13. СПб., 1868, 417; Похв. слово за отците, с. 72.

¹⁰ Пс. 11, 7; 118, 103 — Похв. слово за Евтимий 27,4—5, срв. Служба 344-IX, 2.

¹¹ Слово за Цветница. А. И. Я ц и м и р с к и й. Цит. съч., с. 38.

гърми с евангелието си по-силно и от гръм¹², а сред полята на апостоли-те и пророците словесното стадо минава на върха на евангелските пла-нини и оттам на небесата¹³. Твърде характерно е и признанието на Ев-тимий Търновски, че Евангелието е негово единствено богатство¹⁴. На друго място се говори, че Евангелието като второ небе окръжава света¹⁵.

При това Григорий Цамблак предлага *образното възприемане* на нещата — с едно нещо бог показва много неща¹⁶. Принципът на образ-ното възприемане засилва префигуративността в двата ѝ вида: Стария — Новия завет и Библията — действителността.

В цялото книжовно дело на Цамблак, който живее и твори в еди-надесети час на света (срв. Мат. 20, 6. 9)¹⁷, присъствува убеждението, че християнската действителност е съставна и неделима част от новозавет-ната история и поради това всичко, което се намира в допир с християн-ството, включително и нашата действителност, е по-високо и по-важно от „службата на законната сянка“, т. е. от Стария завет.

Тук трябва да добавя, че Цамблак не дели героите си по формален признак (кой в коя книга се описва), а по същество. Така например ко-гато сравнява св. Симеон Неман със Симеон Богоприемец, последният, макар че се споменава в Евангелието от Лука 2, 22—28 като служител на „законната сянка“, е смятан за старозаветен герой за разлика от св. Симеон Мироточиви Сръбски като служител на благодатта¹⁸. От друга страна, пророк Илия се възхвалява за това, че се появява като действу-ващо лице не само в Стария, но и в Новия завет — при Преображение гос-подне и като бъдещата жертва на Антихриста¹⁹. Също така Цамблак пра-ви изключение за пророк Давид и за отрицателните новозаветни герои.

Тази мисъл за включването на християнската действителност в рам-ките на Новия завет никак не е нова, обаче рядко се проявява с такава сила и последователност, както у Цамблак²⁰. Също така не е нова и ми-сълта за *комплементарното възприемане на образа* — посредством слу-ха и зрението. Понеже образът ни въвежда в самата истина, трябва да съчетаваме иконното представяне с гласова образна асоциативност: *слъ-ласных радн слышанна н видѣнна; слышахом въ евангелни н на иконѣ видѣхом*.²¹

На друго място Цамблак споменава *образ* и *надписанне* като функ-ционално цяло²², оставайки верен на старото твърдение, че *чъсть во об-*

¹² Слово за Цветница. А. И. Я ц и м и р с к и й. Цит. съч., с. 38.

¹³ Похв. слово за Евтимий 38, 3—5, срв. 49, 2; 54, 7.

¹⁴ Пак там, 65, 9—10.

¹⁵ Пак там, 54, 7.

¹⁶ Похв. слово за пр. Илия, ръкопис, к. 205. Срв. и изразите *зрѣши образѣ, видѣхъ разумно* в Беседата за поста и сълзите. А. И. Я ц и м и р с к и й. Цит. съч., с. 51—52.

¹⁷ След 6900 г. (1392) се мисли за края на света. Вж. Служба 338—340, икос.

¹⁸ Житие, с. 3.

¹⁹ Похв. слово за пр. Илия.

²⁰ Срв. А. И. Я ц и м и р с к и й. Цит. съч., СII—СIV; Похв. слово за отците 72—73 и др.

²¹ Беседа за поста, с. 53—54.

²² Служба 336—VI, 2.

РАЗА НА ПРЪВООБРАЗНОЕ ВЪСХОДНЪ²³ или ПЪК ЕЖЕ НА СЪРАВНАГО ПОЧЪСТЪ, НА ПРЪВООБРАЗНОЕ ВЛАДЫКН ВЪСХОДНЪ²⁴.

Не без значение е и фактът, че той силно подчертава и импресиониращото въздействие на външността на митрополит Киприан и на патриарх Евтимий²⁵.

Подчертано голямата духовност, извънредно острата опозиция *временното: вечното* много пъти се появява в Цамблаковите произведения. Характерни са тук думите, вложени в устата на Йоан Нови Сучавски: *никога няма да предпочета създаването пред създателя, нито ще се поклоня на творбата вместо на твореца*²⁶, а също така и внушителната сцена с децата, които отхвърлят хляба, а взимат клончетата, за да посрещнат Христа, т. е. — както казва Григорий — те отхвърлят тленната храна, жадувайки за нетленната пища.²⁷

И Евтимий Търновски не иска да принизи душевното любомъдрие към незначимите мирски неща, *нищо пък дребните неща да смесва с висшите и плътските да приравнява с духовните*²⁸. Мисълта е по-силна и по-висша от плътта.²⁹

От това произтича и триадата: *обикновена дума — съзерцателно мълчание — божие слово*³⁰. Обикновената дума се въздига в йерархията на битията в зависимост от допира със светостта на описуемото или със Светото писание като абсолютен езиков, моделиращ пракомуникат. Затова Цамблук ни дава редица примери, как стават такива промени не само по функция, но и по същество³¹. Виждаме от тях колко е сложен въпросът за самостоятелното творчество, за онтологичния статус на произведението и за аксиологичните норми на преценките му. Отношението *субект — обект* на произведението е извънредно важно, тъй като то добре показва спецификата на средновековното творчество.

Похвалата не е нужна на бога или светеца, тя е необходима за автора и полезна на възприемателя³². Затова с обикновени думи не може да се изразят необикновените лица и дела³³, не въ имена д'ваа почнтатъ, нъ д'ваа имена прославаятъ³⁴. Друго е, когато говори светецът:

²³ Беседа за поста 53.

²⁴ Пренасянето, 425.

²⁵ Похвално слово за Киприан. Вж. Б. Ст. Ангелов. Из старата българска, руска и сръбска литература. С., 1958, с. 184; Похв. слово за Евтимий 47, 3; 48, 2—3.

²⁶ Мъчение на Йоан Нови 14, 6; Срв. и 23, 1—2. Вж. П. Русев и А. Давидов. Григорий Цамблук в Румъния и в старата румънска литература. С., 1966; вж. също и Служба 330, седален гл. 8 и 344—IX, 1—2.

²⁷ Слово за Цветница, 44.

²⁸ Похв. слово за Евтимий, 26, 3.

²⁹ Пак там, 19, 3.

³⁰ Пак там, 2, 1.

³¹ Похв. слово за Евтимий 35; 45, 7; 29, 3; 32, 1; 39, 2; 47, 3—4; 62, 3, 13—14; Служба 344—IX, 2, 336—IV, 1, 328—III, 2; Слово за Рождество Богородично 413; Слово за Кръста Господен (ВЧМ, септември 14—24, СПб., 1869), к. 768, 771, 773; Похв. слово за св. Димитър (ВЧМ октябрь 19—31, СПб., 1880), к. 1915; Похв. слово за св. Георгий (А. И. Яцимирский. Цит. съч., с. 24, 31); Похв. слово за Киприан, 181, и др.

³² Похв. слово за Евтимий 4, 1—2; 66, 3; Похв. слово за отците 71.

³³ Похв. слово за Евтимий, 4, 3.

³⁴ Житие 11=54, 7—8.

той си служи с *сопъльмь духа*³⁶, с боговдъхновения си език; неговият сладък, небесен глас на пастир гърми страшно за еретиците, неговото гърло е като ерихонските тръби, езикът му е извор на благодатта, която радва сърцата повече от виното; светецът с ножа на словото, както пророк Илия с обикновения нож, убива противниците си и т. н.³⁶. И митрополит Киприан е родител, който *благодатно пресвятаго духа вас породя, воспитя же евангелнем, наказя же ученнем отеческим, упрямудри страхом господним, оградя отвсюду молитвенным дѣйством*³⁷.

Отношението между обикновената и свещената дума определя и Цамблаковото възприемане на превода. *Преводът* е свещен, когато се наемва Светият дух. Така е било с превода на Седемдесетте, така ще да е било и с Евтимиевия превод³⁸. *Тако бо изволи са божьственному промыслу*³⁹.

Верен на преданието, Григорий Цамблак все пак живее в периода на *относителното новаторство*. Това новаторство аз виждам в два аспекта:

Първо: в силно подчертаното авторско самосъзнание, включително с редица автобиографични черти, със засилване на линията аз беседник — вие слушатели⁴⁰.

Второ: в по-свободното му отношение към езиковата структура на библейското слово, в употребата на някои цитати извън тяхната основна, първоначална функция⁴¹, в известната — преди всичко риторична — рационализация на библейските данни (случая с магарето от Словото за Цветница или в Словото за Великия четвъртък: *тогда шеде рече, когда тогда*⁴², в Словото за Възнесение: *такожде приидеть, како такожде*⁴³, или пък подчертаването на привидността на диалога, на псевдоцитат: *якоже въ глаголаше* (в Словото за Илия), *такоже нѣ како къ нему изрече* (в Словото за Великия петък) и пр.⁴⁴

В литературен план трябва още да подчертаем голямото майсторство на Цамблак в изграждането на масови сцени, докато в богословски план той заслужава внимание със своята еклезиология, изложена преди всичко в *Похвалата на отците на Константиския събор*, която смятам за реплика на оригиналното произведение на Цамблак. В нея се излага необходимостта от съединението на църквите, обаче без отстъпване от православното учение за Христос като глава и мистично тяло на цър-

³⁶ Похв. слово за Евтимий, 38, 1.

³⁶ Пак там, 62, 14; 41, 2—3; Похв. слово за Киприан, 185—186.

³⁷ Пак там, 182.

³⁸ Похв. слово за Евтимий, 27—32.

³⁹ Пак там, 17, 2.

⁴⁰ Похв. слова за Евтимий и за Киприан; Беседа за поста и за милостинята; Слово за пренасянето и др.

⁴¹ Похв. слово за Евтимий, 23, 1.

⁴² А. И. Я ц и м и р с к и й. Цит. съч., CLXV.

⁴³ Пак там.

⁴⁴ Пак там, CLI.

квата (вж. Еф. 3,24). Съединението на **двѣ слави** ще да е и съединение на разпокъсаното тяло Христово и връщане на първото устройство. И тук Цамблак засяга един много съществен проблем, специално когато от една нова, сравнително обективна гледна точка укорява и римляните, и гърците и поставя един и до днес актуален въпрос: *Докога източните ще обвиняват западните, а западните източните?*⁴⁵

Но Цамблак не се отчайва, защото вярва, че Христос с кръстното си дърво разрушава всички прегради (Еф. 2,15—16) и изпраща словото си **къз отверженно устѣ нашихъ** (Еф. 6,19)⁴⁶.

---

⁴⁵ Похв. слово за отците, 73—74.

⁴⁶ Пак там, 74.